

POMOGÁTS BÉLA

Magyarság és Európa

NÉMETH LÁSZLÓ A KULTURÁLIS MEGÚJULÁSRÓL

Összegzés és újrakezdés

Németh László 1935-ben közreadott *Magyarság és Európa* című munkája egy tartós és tartalmas eszmeteremtő kísérlet összegzése volt, egyszersmind iránykeresés a súlyos közéleti csalódások után és új eszmeteremtő kísérletek megalapozása előtt. Az író a *Tanú* 1932 nyarán előkészített első számával fogott bele abba a nagyszabású vállalkozásába, hogy megjelölje ama társadalmi, politikai és kulturális reformoknak a szellemi stratégiáját, amelyeket mindenképpen szükségesnek látott, nem egyszerűen az ország megújulása és fejlődése, hanem pusztán fennmaradása érdekében. A reformstratégia kimunkálását szolgáló műhely a mozgalom- és nemzedékszervezés erőfeszítései között jött létre, és ennek során Németh személyes sorsa is sok tekintetben átalakult. Egy esztendő termékeny együttműködés után 1932-ben felbomlottak kapcsolatai Babits Mihállyal és a *Nyugattal*, 1933-ban kerül szorosabb összekötetésbe a szerveződő népi irodalom és nemzedék képviselőivel, mindenekelőtt Gulyás Pállal, 1934-ben vele és Fülöp Lajossal együtt indította meg a *Választ*, átvette a rádió irodalmi osztályának vezetését, majd kivált a *Válasz* szerkesztői közül, 1935-ben részt vett az Új Szellemi Front eleve kudarcra ítélt egyezkedési kísérletében, először Itáliába, majd Romániába utazott, s közben rendszeresen megjelentette a *Tanú* füzetait. Közben igen sok tapasztalatot szerzett a közéletben és az irodalomban egyaránt: 1935 nyarán már ezeknek a tapasztalatoknak a birtokában tudta felmérni a reformtervek esélyeit és azt, hogy a magyar társadalom milyen mértékben kész és alkalmas e tervek befogadására.

Az 1932 nyara és 1935 nyara között eltelt mozgalmas három esztendő a reformtervek kialakításának, majd a mérleg elkészítésének időszaka volt. 1933 januárjában a *Tanú* 3. számában jelent meg *A minőség forradalma*, júniusban az 5. számban a *Visszatekintés*, 1934 februárjában a 7. számban a *Debreceni Káté és a Nemzeti radikalizmus*, júniusban a 8. számban az *Adalékok egy újnemes szekta történetéhez*, novemberben a 9. számban *A magyar rádió feladatai*, az 1935-ös 1. számban *A reform*, a 2. számban a *San Remoi napló és közben a Válasz 1934-es évfolyamában A magyar élet antinómiai* című nagy tanulmány. Mintegy ezeket összegezve és továbbfejlesztve írta Németh 1935 júniusában Sátorkőpusztán a *Magyarság és Európát*, s ezt követi a *Tanú* 1935-ös 3–4. számában, a *Magyarok Romániában* című útirajz, majd az 5–6. számban a *Kapások* című nagy esszé, amely maga is a sátorkőpusztai nyáron készült. A *Magyarság és Európa* ilyen módon két gondolatébresztő külföldi utazás: a San Remo-i és a romániai között született, és az írói életút egy fordulójának, az eszmeteremtő műhely belső átrendeződésének következménye volt: azok a reformjavaslatok ugyanis, amelyeket Németh László 1932 és 1935 között rendre kidolgozott, eleve megbuktak a magyar valóság ellenállásán, az útkereső reformernek ezért más irányba kellett fordulnia.

A *Magyarság és Európa* kétségkívül összegzést és újrakezdést jelent Németh gondolkodói pályáján, ezt a jelentőségét nyugtázta a korabeli kritikai recepció is, ennek so-

rán Juhász Géza, Féja Géza, Nagypál István (azaz Schöpflin Gyula), Vas István, Szemlér Ferenc, Thurzó Gábor, Gogolák Lajos, Szenczei László, Németh Andor, Szekfű Gyula és mások nyilvánítottak véleményt a könyvről: többnyire vitába szállva ennek megállapításaival. E vita során a konzervatívok, a katolikusok, a polgári liberálisok, a szocialisták, a népiek és az erdélyiek véleménye egyaránt hangot kapott, ez is azt igazolta, hogy a könyvnek mind Németh László pályáján, mind a két világháború közötti korszak magyar gondolkodástörténetében igen nagy szerepe volt. Ehhez képest feltűnő, hogy ötvennégy esztendőnek kellett eltelnie addig, amíg a *Magyarság és Európa* az író életműsorozatának *Sorskérdések* című zárókötetében ismét megjelenhetett.

A kulturális válság diagnózisa

Németh művével és ennek fogadtatásával részletesen számot vetett azóta az irodalomtörténet-írás, így mindenekelőtt Grezsa Ferenc 1990-ben közreadott munkája: a *Németh László Tanú-korszaka* és Monostori Imre 1989-es könyve: a *Németh László Tanú-korszakának korabeli fogadtatása*. Éppen ezért nem volt értelme annak, hogy ezúttal részletesebb képet próbáljunk rajzolni a korábban sokat vitatott és csak mostanában rangja szerint megbecsült könyvről. Ehelyett egyetlen eszmei motívumot szeretnék megvilágítani a *Magyarság és Európa* gazdag panorámájából: arra gondolok, hogy Németh László milyenre látta a huszadik század európai kultúrájának válságjelenségeit és miként képzelte el a magyar kulturális megújulást.

Németh történelemszemléletének az a romantikus hagyomány volt az alakítója, amelyet Herder bölcselete képviselt: innen eredt a „néplélek” fogalma és az a gondolkodás, amely a kultúrák történetét organikus jelenséggként fogta fel. A német filozófus szembefordult a felvilágosodás tanításaival, és azt hirdette, hogy a kultúrák történetét nem a társadalom, illetve ennek változásai felől, hanem belülről: az adott kultúra fogadtatása, valamint sajátos célja felől lehet megérteni. Erre a hagyományra épült rá a szellemtörténeti iskola, elsősorban Dilthey történelem- és művészetfilozófiájának hatása, amelynek következtében Németh is azt kutatta, hogy a „korszellem” milyen módon hatja át a történelem korszakait, és miként irányítja a változásokat. Ezeket a történelembölcséleti hatásokat egészítette ki a huszadik század „krizeológiai” történelem- és társadalomfilozófiája és „kulturkritikája”, az a rendkívül szerteágazó filozófiai áramlat, amelynek Spengler és Ortega y Gasset, Huizinga és Le Bon, Frobenius és Toynbee, valamint a magyar Kerényi Károly voltak a mesterei. Mindezek a filozófusok, társadalomtudósok és történészek zárójelbe tették a felvilágosodás és a tizenkilencedik-huszadik századi baloldali filozófiák egyik központi fogalmát: a haladást. A *Magyarság és Európa* első lapjain elutasította ezt a fogalmat Németh is: „Az új szellem nem ismer haladást. Kultúránk nem haladó nemzedékek egymásra rakott műve, hanem nagy teremő alkotások maradványa. Felfogásunk közelebb áll a régi népekéhez, akik valamennyien paradicsomból, aranykorból jöttek, mint a haladóéhoz, aki a történelmet takarékpénztárnak nézte, ahol a betétek nemcsak megőrződnek, de kamatozódhatnak is.”¹

A *Magyarság és Európa* a történelmi és a kulturális válság diagnózisán dolgozott, ennyiben maga is a krizeológiai és kulturkritikai művek sorába tartozik, de mint többben rámutattak, ihletője nem Spengler nagy műve volt. Tőle Németh akkoriban még csak egyetlen művet ismert: *A döntés évét*, és ezt sem becsülte igazán. Mint maga elmondta, *A Nyugat alkonyával* csak a *Magyarság és Európa* befejezése után ismerkedett meg, és ez is inkább vitára mint egyetértésre ösztönözte.² Az európai válság elemzését

és a megoldás javaslatát ekkor Ortega y Gasset, Frobenius és Kerényi Károly művei ihlették meg: a spanyol filozófus, mint ezt Németh 1932-ben közölt tanulmánya is tanúsította, Európa szellemi és erkölcsi válságának tudatát erősítette fel benne,³ a német tudós nyomán figyelt fel a primitív kultúrákban, így a népi kultúrában rejlő eredetiségre, s a magyar filológus ébresztette fel érdeklődését a görög szellem iránt. Emellett hatott rá Szekfű Gyula *Három nemzedék* című művének kevéssel korábban: 1934-ben közreadott kibővített kiadása is, az a kritikai jellegű körkép, amelyet a könyv új zárófejezete az első világháború utáni „neobarokk” magyar társadalomról adott. Ezt a hatást maga Szekfű is mintegy „visszaigazolta”, midőn vitába szállt a *Magyarság és Európa* írójával, akiről ugyanakkor megbecsüléssel beszélt.⁴

A válságelmélet értelmében az a megállíthatatlannak tetsző szellemi és civilizációs fejlődés, amelyre a tizenkilencedik század oly büszke öntudattal hivatkozott, a huszadik században nem pusztán megtorpant és visszajára fordult, hanem hitelét is veszítette, s ezért eljött a radikális számvetés, a történelmi újrakezdés ideje. Ez az újrakezdés Németh szerint elsősorban visszatalálás: az európai kultúra kezdeteinek hatalmas kincsestárához, amely „Isten pénzét” rejtette magába, és amely folyamatosan elolvadt, felaprózódott, elveszett a későbbi évszázadok során. A *Magyarság és Európa* írója arról beszélt, hogy az európai kultúra folyamatosan kialakult rétegekből áll, és a válságba jutott modern Európának, ha megújulni akar, el kell jutnia az ősi, a legősibb rétegekig. „Az európai kultúrát – olvassuk – úgy képzelhetjük el, mint egymás alatt húzódó víztartó rétegek sorát; az első az egyházatyák magasságában húzódik, a másik Rómát választja el a hellén világtól, a harmadik a görögöket a barbároktól. A középkor az első réteggel fúrta kútját, s a víz elég volt neki; a humanizmus a második réteg felé tört, átszakította a kút fenekét, a kereszténység elapadt, de a latin rétegre, az ókor mély vízmedencéire sosem találtak igazán rá. Aztán az egész kutat otthagytuk, vödre leszakadt, fala bedőlt. Az újkatolikus mozgalom megpróbálta leereszteni a vödröt, de iható vizet nem kapott. Maradt a másik, heroikus kísérlet: rendbe szedni ezt az egész elhanyagolt kutat, s addig ásni le, görögségbe vagy az alá, amíg az artézi kutak bőségével és melegével nem szökik a víz. Nem egy jel mutatja, hogy az új Európa ezt kísérli meg.”⁵

A negyedik gondolat

A *Magyarság és Európa* utolsó előtti fejezete: a *Három gondolat*, mint ez közismert, három pontban rögzíti azt a szellemi stratégiát, amelyet a tanulmány írója javasol. Ezek: a telespes Magyarország létrehozása, a közép-európai orientáció és a görög eszményeket életre keltő új humanizmus gondolata. „Telespes Magyarország – rögzíti Németh –: az ország gazdasági s társadalmi életében megvalósult sziget. A telespesmozgalom végső célja: az egész ország befoglalása Telespes-Magyarországon keresztül a szigetideálba.”⁶ „Közép-Európának vannak közös hagyományú területei, a Nyugat nagy szavai főleg a XIX. században hasonló visszhangot vertek a különböző dunai kultúrácskákban, s van egy szellemalkat, mely e terület művelői közt gyakori, de közös közép-európai szellemiség nincs, s nem is lesz, amíg egy mindenféle gyökeret bocsátó nép (higgyük, hogy a magyar) azzal, hogy tudatosítja, meg nem teremti.”⁷ „Hogy ezek után az új humanizmustól is többet várunk, mint az elhanyagolt görög tanulmányok felélesztését: biztosra vehető. – Honnan kap a bekérgesedett magyarság ekkora küldetésben eleven erőt? – kérdezi joggal a bírálóunkat elfogadó. Innen. – Nem az antik tanulmányoktól, hanem újjászületésünktől az antokban. A görögséget nem érdemes ma csak tanulmányozni.

A pillanat olyan, hogy nemcsak figyelmünket, egész lényünket kínálhatjuk oda neki: alak vagy, alakíts. Amikor Isten pénzének az elvesztét egyre többen fájlaljuk: a görögség megmutatja a jelet magunkban, amely alatt ott van az ősin új pénz.⁸

Emellett a „három gondolat” mellett van a *Magyarság és Európának* egy olyan „negyedik gondolata”, amely közelebről is összefügg a kulturális stratégia alakításával. A nemzeti kultúrák (és az európai kultúra) legrégebb (a görögök előtt) hagyományainak, azaz eredetiségének felszabadítására és alkotó felhasználására gondolok. A Telepes Magyarország felépítésének programja ugyanis elsősorban társadalompolitikai, a közép-európai tervezet pedig inkább geopolitikai és külpolitikai vonatkozású, és csupán az új humanizmus eszméjének van, a maga erkölcsi építő programja mellett, kulturális jellege. Németh azonban, mint az európai kultúra rétegeztségéről imént idézett gondolata is tanúsítja, nem csak a történelmi mélységben rejtőző görög humanizmust kívánta volna ismét felszínre hozni, hanem a görög szellem alatt megbúvó artézi vizeket is. Tőlük remélt eredetiséget és tisztaságot, tőlük várta, hogy megerősítsék a szerinte nagy jövő előtt álló kis közép-európai nemzetek kultúráját és átítassák ezeket a nemzeti karakter eredeti és ősi tulajdonságaival.

Az a törekvés, hogy az európai kultúra évszázadai vagy évezredek alól elő kell ásni egy barbár, de nyers erőben, elemi természetességben gazdag kultúra maradványait, nem egyedül Németh László nevéhez fűződik, hanem általánosabb európai irányzatokhoz, amelyekhez ő is igazodott. Meg lehet említeni a primitív kultúrák, például az afrikai, óceániai, indián művészet iránt támadt általános, korántsem muzeológusi érdeklődést, Fraser és Lévy-Bruhl mítosz kutatását, az archaikus, praehellén művelődés feltárásának világhírű eredményeit vagy éppen a francia Giono igyekezetét, hogy lehatoljon a mediterrán világ kereszténység előtti ősi rétegeibe. Mindez összefüggött azzal, hogy a kor költészete és művelődésbölcsélete a közelgő világháború előérzetében, az emberi kultúra veszélyeztetettségét tapasztalva gyakran fordult a mítoszokhoz, közöttük a történelem előtti kor, az egzotikus és primitív népek mitológiájához, bennük keresve a nagy emberi értékek kifejezését, az emberi lét titkának letéteményesét. Nálunk mindenekelőtt az archaikus népzene kutató és feldolgozó Bartók Béla, a hellén és praehellén mitológiát kutató Kerényi Károly, a keleti, azték és maja mítoszok iránt érdeklődő Hamvas Béla és a Lévy-Bruhlről tanulmányt író Németh László adott hangot ennek az ősi kultúrák iránt támadt érdeklődésnek.⁹

Németh egész kultúrpolitológiát épített a görög és a barbár művelődés egymástól eltérő kategóriájára: „Tulajdonképpen kétféle poétika van – mondotta –: nem népi és mű, hanem barbár és görög. A legszebb feladatok egyike: e két poétika, pl. szláv költészet és Homérosz mögött a közös őseket megkeresni.”¹⁰ Két típust később nem történelmi értelemben, hanem mintegy „földrajzilag” különítette el, vagyis a nyugati kultúrát a görög típussal, az ázsiai-kelet-európai ősi művelődést a barbárral azonosította. Úgy látta, hogy ennek az ősi barbár kultúrának a geográfiai törtek fel a kelet-európai irodalom és művészet legnagyobb teljesítményeiben.

„Az európai művészet – írta – a görög utódja, s a görögök hatalmasan elrugaszkodtak az ősi barbár poétikától, az ízlés és gondolkodás, melyet a latinokon át a kereszténységre hagytak, halál minden más ízlésre és gondolkodásra. A kereszténység véres dagasztóteknőjében a népvándorlás népei elfogadták ezt az ízlés- és gondolatformát s beleegyítették a maguk kiirthatatlan hajlamait. – Keleten (és sok tekintetben már Németország is kelet) ez a keveredés nem történt meg; itt életben maradtak az ősi extrahellén ízlés- és gondolatformák s választásra kényszerítettek: vagy ellenük vagy mellet-

tük leszel apostol. A vita szinte az egész keleten ugyanaz. Egyik oldalon a latin műveltségű ember áll, aki érzi a nyugati gondolkodásban a kitisztult történelmet, mellyel szemben az ő hézagos múltú félbarbár fájának, ha nem akar útonállóból útonállóvá válni, egy feladata lehet: alkalmazkodni. Másik oldalon ott a nemzete humuszában álló Dosztojevszkij-fajta író, aki hisz a kihasználatlan kultúr-csírák jövőjében, s eltolja Nyugat gyámkodó kezét.¹¹ E kultúrtipológia természetesen nem minden tekintetben felel meg a szigorú tudományosság követelményeinek. Hiszen a görög kultúra maga sem volt egészében csiszolt és „klasszikus”, mint éppen a Németh által is becsült és a *Magyarság és Európában* említett Nietzsche rámutatott, voltak „barbár” rétegei is. Dosztojevszkij pedig semmiképpen sem nevezhető annak, aki „eltolja Nyugat gyámkodó kezét”: hiszen Rousseau-nak közismerten óriási felszabadító szerepe volt az orosz író gondolkodásának és módszerének kialakulásában.

Németh kultúra-modellje, amelynek szerkezetében a görög hagyomány mellett a barbár és keleti örökség is beépült, és amely igen nagy szerepet adott az eredetiség és a nemzeti jelleg követelményeinek, a népi mozgalom ideológusai által kidolgozott modellek közé tartozott. Hasonló igények rejlettek Gulyás Pál modell-alkotó próbálkozásai mögött: ezek az úgynevezett „Kalevala-modellben” találták meg azt a mintát, amelyet a magyar kultúrának követnie kellene¹², illetve Féja Géza elképzeléseiben, amelyek a magyar kultúra „keleti” és „eurázsiai” természetét kívánták bizonyítani.¹³ És később ezt a nemzeti kultúra-modellt fejlesztette tovább Németh az 1939-ben megjelentetett *Kisebbségben* gondolatmenetében, amely a korábbi irodalomtörténeti tanulmányoktól egészen eltérő jelleggel rajzolta meg irodalmunk tipológiáját és nemzetkarakterológiát.

Mélykultúra és magaskultúra

A *Magyarság és Európában* rejtettebben megjelenő „negyedik gondolat” az ősi mélykultúra felfedezését és kiaknázását javasolta, és elmondhatjuk, hogy ezeknek a mélykultúráknak a feltárása és a magas kultúrába történő beemelése általános törekvésnek tetszett a huszadik század első felében, nemcsak a közép-, hanem a nyugat-európai kultúrákban is. Ennek a törekvésnek a következtében gyakorolt például ösztönző és formaképző hatást a primitív afrikai, ázsiai, indián vagy óceániai képzőművészet a kor festészetére és szobrászatára. Az archaikus és a modern elemek szintézisének gondolatát mintegy a kor kultúrája kínálta a magyar népi irodalomszemlélet híveinek, akiknek mindenekelőtt azt a vitát kellett megnyugtató megoldáshoz segíteniök, vagy legalább felszámolniok, amely a „magas” és a „mély” kultúra, az európai és a nemzeti tájékozódás kérdésében alakult ki.

Németh László már a harmincas évek elején arra törekedett, hogy a kétféle orientációt ne polémikusan, hanem történeti módon ragadja meg, és ezzel a véleményeket a józanabb belátás felé terelje. „Nálunk – érvelt –, mint a keleti irodalmakban általában, ostoba pör folyik a hazai és az európai irányú költészet közt. A pörpatvarnak nincs értelme. Ahol a nép az egyetlen osztály, amelynek irodalmi hagyománya van, ott a népköltészet jelentősége mindig nagyobb lesz, mint nyugaton. Viszont, ahol a nép az egyetlen hagyományörző osztály, ott a magasabb hagyományt, a műköltészet ingerét mindig kinn kell felkeresni. A pör mégis fönnáll, mert a legtöbb írórt vagy az egyik vagy a másik irányhoz lehet csapni...”¹⁴ Ugyanez a gondolat más írásaiban is visszatért. A pört értelmetlennek ítélte, ha a jelenség, a kétféle tájékozódás meglétének tudatában volt is.

A vita helyett inkább azokra a törekvésekre kívánt rámutatni, amelyek szintézisbe fogták a kétféle műveltséget, a kétféle tájékozódást és igényt. Amikor a „magas” és a „mély” kultúra ellentétét elemezte, az ellentét hagyományos feloldására is utalt: „a magyarság legnagyobb alakjaiban ez az ellentét mindig fel tudott oldódni, s az európai látókörű magyar volt az, akiben hazai sors és hazai jelleg a legnagyobb lélegzetvételhez jutott.”¹⁵ Hasonló gondolatra jutott Gulyás Pál, midőn éles szavakkal utasította el az Európa és a magyarság közötti választás kényszerét.¹⁶ Illyés természetesen ebben a kérdésben is kiegyensúlyozott, megfontolt álláspontot foglalt el, egyszerre kötelezte el gondolkodását és munkásságát a népnek és az európai művelődés eszményeinek.¹⁷

Németh felismerte a szintézis lehetőségét, innen már csak egy lépést kellett megtennie a tulajdonképpeni bartóki koncepcióig. Tudniillik addig, hogy magát a szintézis feladatát művelődési programjába illessze. Ő is úgy vélte, hogy a népkultúra a modern művelődést gazdagító és frissítő erőforrásaként szolgálhat. „A népkultúrát – állapította meg – nem lehet befőttes üvegben szalicil alatt eltenni, s még kevésbé a város ellen felvonultatni. De a népkultúra, mint erős szokásjog teremtő erő, igenis megtermékenyítheti a kapitalizmus laza világából kilábaló művelteket.”¹⁸ Ez a gondolat Bartók okfejtésére emlékeztetett: ahogy Bartók a népművészetben megtalálható formakincs felhasználását kívánta, Németh a népi művelődés erkölcsi tartalékaival szerette volna beoltani a magas kultúrát. Vagyis a művelődési programot, rá jellemző módon, határozott morális igénnyel toldotta meg. Nem a népművészet formai értékeinek felemeléséről és felhasználásáról beszélt, inkább a népi kultúrában testet öltő hagyomány és erkölcsi rend felidézéséről, birtokbavételéről. Amikor a *Magyarság és Európában* meghirdette a kelet-közép-európai művelődés történelmi küldetését, és az „európai és magyar magatartás szerves összefűzésére” szólított fel, voltaképpen erre az erkölcsi tartalmú kulturális szintézisre gondolt.¹⁹ Bartókról szólván ugyancsak a szintézis ideológiai-erkölcsi jelentőségét fejtegette: „Századunkban, mely a két kultúra elkeveredésének a kora, a nép a friss erőt és az új mohó kíváncsiságot hozza, és a műveltek művészetének, a Bartókoknak kell gondoskodniuk, hogy az új közös kultúrában, mely a keveredés után kialakul, ott legyenek majd a százados népi sors ízei.”²⁰

A szintézis fogalmának ez a fajta kitérítése a népi irodalomszemlélet híveinek társadalompolitikai meggyőződéséből és közéleti elkötelezettségéből fakadt. A művelődési rétegek szintézisének gondolata a paraszti kultúrában élő hagyományos erkölcsi erők kiaknázásának igényéhez, illetve a parasztság felszabadításának és felemelésének követeléséhez vezetett, a kulturális szintézis egy szélesebb körű: erkölcsi-politikai természetű szintézis gondolatává bővült. A népi irodalomszemlélet néhány képviselője a szintézis megalkotását egyenesen a magyarság történelmi hivatásának tekintette; úgy vélte, hogy a kétféle kultúra egységbe foglalása, illetve a nyugati intellektuális kultúra és a keleten lappangó erkölcsi, valamint művelődési energiák egyesítése a magyarság különös történelmi feladata lehet.

Ezt a hivatástudatot különösen Németh László képviselte, kevésbé tételes módon azonban befolyásolta a népi irodalom más képviselőit is. Némelyekben, például Illyésben, írói cselekvésvágyként, az alkotóerők felszabadításának sürgetéseként jelentkezett: „mi teremthetnénk most is újat, igazit, nem díszelgésre, hanem életre valót, csak volna időnk rá!” – írta a történelem szorongatásai között, több fájdalommal, mint reménnyel.²¹ Mások, például Féja, viszont már történelmi küldetésünk romantikus mítoszává alakították. „Magyar földön – hangzottak Féja szavai – mindig pólusok cikáztak és küszködtek, s a magyar szellem mindig pólusok összebékítésére, szintézisére törekedett.

Magunkkal hoztuk Ázsia hatalmas vallásos-kulturális áramait, befogadtuk Bizánc hatását éppen úgy, mint a római kereszténységet, megbarátkoztunk a nyugat-európai kultúrával, anélkül, hogy a kelet-európai mélykultúrától és lélektől elszakadtunk volna; pólusokat összebékítő szintézist, belső klasszicizmust teremtettünk Kelet-Európának.”²²

A szintézisalkotás mint küldetés

A szintézis megalkotásának feladatát, ahogyan mondtuk, Németh László határozott küldetésstudattal kívánta megoldani. Elgondolása a magyar művelődés valóságos lehetőségeiből indul ki, a Bartók-féle szintézist sürgette, azonban ő sem tudott véglegesen elszakadni a nemzeti hivatás túlértékelésétől. Gondolatmenete a lehetőségek és az ábrándok, a valóságos feladatok és a szerepüket túlértékelő elképzelések együtteséből bontakozott ki. Tagadhatatlanul érdekes, sőt vonzó volt ez a gondolatmenet. Németh az európai civilizáció válságának látványából és annak a szintézisnek az élményéből indult ki, amelyet a magyar kultúrában Bartók és Ady tevékenysége keltett. A nyugati kultúra helyzetét, mint erről korábban már beszéltünk, a kultúrkritikai bölcsők módjára ő is veszélyeztetettnek látta. Nem a társadalom mozgását és alakulását figyelte, hanem a nyugati kultúra előregedésének és hanyatlásának eszméjét fogadta el, és ennek nyomán vezette le következtetéseit.

Így jutott arra a gondolatra, hogy az európai művelődés mintegy „vérátömlesztésre”, az el nem használt kultúrák energiájával történő felfrissítésre szorul. A friss energiát, a megújulás orvosságát szerinte az archaikusabb és barbárabb, éppen ezért erősebb, tartalékokban gazdagabb kelet-európai művelődés, közelebbről a magyar kultúra kínálhatja. Midőn a *Magyarság és Európában* áttekintette a kor politikai, kulturális és „lelki” panorámáját, sorra vetette el azokat a megoldási kísérleteket, amelyeket a németek, az olaszok, az oroszok és a franciák kínáltak, csupán az angol modellben és a közép-európai kisépek kultúrájában talált egyetemes tanulságokkal járó ígéretek. Valósággal utópisztikus víziót vetített olvasói elé: „A népek kórusa itt áll, s a megtörhetetlen Európa, ez a Dionüszosz-világrész új jelmezében várja oltára előtt, hogy ki lép ki válaszólnak, hipokritésnek kérdései elé. Nagyot vállal az a nép, amely szembe tud állani vele. Mi ebben a könyvben nem az ő nevét akarjuk találgatni. A kis nép érdekel minket, a magyar, aki bedagadt torokkal, elfordultan áll a színpad szélén; vajon lökik-e őt végleg a nézők közé, vagy ott énekelhet legalább a karban, mint története fényes szakaszain. Vagy – vakmerő reménység – elfogult hangján egyszer ő is beleszólhat még a nagy szereplők párbeszédébe, mint azok a hírnökök, akik távol a színpadtól valami fontosat látnak és jelentik.”

Mindennek nyomán tett javaslatot a nyugat- és kelet-európai kultúrák alkotói szintézisére, s ezt az elgondolást fejtette ki történetfilozófiai módszerességgel a *Magyarság és Európa* lapjain. A kelet-európai népek: szlávok, románok, magyarok „archaikus” kultúrájának szunnyadó energiájára utalt: „E százmilliónyi embertömbben, annak ellenére, hogy urai századok óta szállítják fölé a műveltséget, rengeteg és sokféle el nem használt prehisztória alszik, az ébresztőt várva. Most volna itt az ideje, hogy ez a prehisztória, az idegen befolyás alól kiszabadulva, Európa nagy válságában megmozduljon s amire nem képesek a történelemmel megkötötték, megalkossa magában, új történelmet kezdve.”²³ A szintézis egyik elemét éppen a magyar népi kultúrában találta meg. „Idáig – írta egyik tanulmányában – csak kaptunk Európától, s tudományunk és irodalmunk eredetisége az elfogadás módjában rejtett. Most először érezzük úgy, a szivacs-

csal a fejünk fölött, mely a népek táblájáról mindörökre letörölhet, vagy talán vissza is tudnánk adni valamit.²⁴ Majd így folytatta: „A magyar kultúra, ha »ki tudná licitálni«, ami benne van, úgy érzem, hogy inger lehetne ennek a kiszikkadása ellen nagyszerűen védekező európai kultúrának. A latinságtól alig érintett Kelet-Európa nálunk ott maradt a behozott Nyugat alatt, gyökértől lombig oly rövid az út, hogy a barbárságba visszanyúló emlékezet s a Nyugatot felhabzsoló kalandvágy, egy Móricz és egy Babits, szomszédok lehetnek nálunk.²⁵”

E gondolatok a Bartók által kívánt szintézist írták le, kultúránk egyik lehetőségére figyelmeztettek. A szintézis gondolata és a magyarság művelődéstörténeti hivatásának eszméje ettől kezdve Németh László visszatérő eszméje maradt. Végső formájában *Magyar Műhely* című tanulmányában dolgozta ki, már tekintetbe véve a háború utáni irodalmunk népi megújulását és eredményeit. Számos esetben írta körül a szintézis lehetőségét és sürgette megvalósítását, a népi líra azonban Illyés Gyula részben más jellegű költészetétől és Gulyás Pál magányos kísérletétől eltekintve nem engedelmeskedett ezeknek az intéseknek, nem alakította ki a „Bartók-modell” költői változatát. E feladat teljesítése az utóbbi évtizedek magyar lírájára maradt.

Németh László *Magyarság és Európája* távlatos és nagyívű művelődésbölcseleti látomásban összegezte mindazt, amit a harmincas évek első felének reformkísérletei és -küzdelméi nyomán az európai kultúra múltjáról, jelenéről és jövőjéről, a közép-európai kisépek és természetesen elsősorban a magyarság tennivalóiról, küldetéséről gondolt. Juhász Géza annak idején elmésen jegyezte meg, hogy a könyvben „két mű interférál: egy történeti tanulmány meg egy prófécia. A tanulmány: egy tiszta, bátor értelem ítélete a kilátástalan Európáról s a menthetetlen magyarságról. A prófécia: egy hősi szív végső menedéke: *Credo quia absurdum*”.²⁶ Mintha a jelenben mindkettőnek volnának tanulságai: a tiszta és bátor értelem elemző munkájára most sincs kevésbé szükség, mint a *Magyarság és Európa* megírása idején, hiszen azokat az ígéretek, amelyek egy fél évtizede Magyarország megújulásához fűződtek, ismét elsodorta az idő. És mintha a „hősi szív” sem volna teljesen felesleges: ma is szükség van az állhatatosságra, amely védeni tudja a gondolkodó ember terveit, álmait és reményeit.

JEGYZETEK

1. *Magyarság és Európa*. In: *Sorskérdések*, Bp. 1989. 253.
2. Fatalizmus vagy veszélytudat. *A minőség forradalma*. 1943. V. köt. 118–125. Vö. Monostori Imre: *Németh László Tanú-korszakának korabeli fogadtatása*. Bp. 1989. 177–179.
3. Ortega: La rebelion de las masas. *A minőség forradalma*. 1943. V. köt. 68–71.
4. Szekfű Gyula: Németh László vagy az ifjúság vezetése. *Magyar Szemle*, 1936. okt. 161–167.
5. *Magyarság és Európa*. I. m. 274.
6. Uo. 326.
7. Uo. 330.
8. Uo. 332.
9. Démonok, törvények, titkok. *A minőség forradalma*, II. köt. 130–139.
10. Összehasonlító népköltészet. Uo. III. köt. 164–168.
11. Visszatekintés. U. ott V. köt. 203–225.
12. Út a Kalevalához. *Válasz*, 1937. 195–219.

13. *Régi magyarság*. Bp. 1941. Előszó a második kiadáshoz.
14. Magyar irodalom 1932-ben. *Két nemzedék*. Bp. 1970. 397.
15. Szobok és parasztok. *A minőség forradalma* IV. köt. 36–40.
16. A Genius Debrecenben. Debrecen. Szerk. Csobán Endre és Herpay Gábor. Debrecen, 1940. 250.
17. Nép és népiesség. Magyarország 1935. dec. 25. Kötetben: Magyarok, Bp. 1938. 151–155.
18. A magyar rádió feladatai. *A minőség forradalma*. IV. köt. 80–113.
19. Magyarság és Európa. Bp. 1935. 114.
20. Őstehetségek és fogalomzavar. *A minőség forradalma*. IV. köt. 114–120.
21. Magyarok, 395.
22. Régi magyarság, 7.
23. Sorskérdések, 287.
24. Magyarság és Európa, 131.
25. Érdemes-e? *Válasz*, 1934. 169–181.
26. Németh László: Magyarság és Európa. *Válasz*, 1936. 251–254.

HAVAS TETŐK